

Demokrácia a globalizáció korában

Fábián Attila

„Az mondják, hogy minden politika lokális. Azonban, egyre növekvő mértékben, minden lokális politikának globális következményei vannak. És ezek a globális következmények mindeniütt visszahatnak a lokális élet minőségére.”
(Kofi Annan, 1988)

I. BEVEZETŐ

Úgy gondolom időszerű újragondolni a demokrácia jövőjének kérdését. A XX. században a megvalósult euro-atlanti polgári demokráciák számos problémát vetettek fel. A demokratikus elv, mint a modern nyugati társadalomgyakorlat, tulajdonképpen piacelvű üzleti-politikai gépezetté vált. Fő értékei a szabad választás, és az, hogy *az egyén szabadon aláveti magát* a közösségi élet normáinak. Így a szabadság és rend kettős kívánalma válik legtöbbször a demokrácia szakító próbájává. A demokratikus rendben a hatalom ereje – jó esetben – nem válik uralkodó értéké. Az egyén számára a kialakult normatívák, az autonómia, a jogszuverenitás és a cselekedetek autoritása az irányadó. Természetesen ez a demokrácia-felfogás optimalizált, utópisztikus szemléletet tükröz. Valójában a XX. század demokrácia-történetében gyakorta esett áldozatul a demokrácia módszertana és eszközrendszere a hatalmi tébolynak vagy a multinacionális fináncoligarchia akaratának.

A demokrácia perspektívájának szélesebb körű értelmezését más társadalmi formációkkal, kultúrákkal, regionális rendszerekkel (pl.: Iszlám, Közel-Kelet, Dél-Amerika országai stb.) összevetve érdemes vizsgálni. Vajon az euro-atlanti demokratikus gazdasági-társadalmi és információs kultúra mennyire vonzó vagy követendő; vagy egyáltalán elfogadható-e a déli és keleti, teljesen eltérő berendezkedésű, szokásrendszerű és hagyományvilágú népek számára? Másképpen, úgy is fel kell tennünk a kérdést, hogy tekinthető-e egyetemes mintának, példának a nyugati civilizáció? Ez váljon-e majd a III. évezredben a planetáris értékrend alapjává, természetesen megőrizve, önmagához szöve, más, tőle idegen kultúrák szokásait, értékeit?

S. Huntington találóan jegyzi meg a „Civilizációk összecsapása” című, a 90-es években komoly vitákat kiváltott könyvében: „az iszlám, a konfucianus, a japán, az indiai, a buddhista és a pravoszláv kultúrákban az olyan nyugati eszmék, mint az individualizmus, liberalizmus, alkotmányosság, emberi jog, egyenlőség, szabadság, a törvény hegemoniája, demokrácia, szabad piac, állam és egyház szétválasztása, semmilyen visszhangra nem talál”.

Egyes kutatók megvalósíthatatlannak tartják a nyugati civilizáció értékeinek planetáris értelemben vett elterjedését. Pedig talán az ideális megoldás az lenne, ha a különféle, főleg az egymással teljesen ellentétes értékrendű kultúrák és civilizációk egymást megismerve, kölcsönhatásokat létrehozva, konszenzusokat kezdeményezve, közelebb kerülhetnének egymáshoz, s hogy megvalósulhasson a különféle álláspontok homeosztázisa, ami hosszú távon planetáris érdek lenne. Sajnálatos módon nem ez tapasztalható napjainkban, sokkal inkább a, különböző méretű és indíttatású konfrontációk kialakulása jellemző.

Másoldalról nézve a globalizáció tükrében a demokrácia eredeti értelme egyre inkább kiüresedik. A globális kormányzás és a hatékony demokratikus felelősség összeegyeztetése az elkövetkező évek legnagyobb kihívása a politikusok és a tudósok számára.

Írásom során szeretném feltárni a legfontosabb kérdéseket a demokráciáról a globalizáció tükrében.

- Mi ma a jelentése a demokráciának a globalizáció függvényében, és minek kellene lennie?
- Megvalósítható-e egy nemzeteken átívelő demokrácia?
- Mik az előfeltételei egy demokratikusabb világrendnek?
- Mit is jelent ma Magyarországon a demokrácia a globalizáció árnyékában?
- „Kié” is a demokrácia?
- Kívánatos és megvalósítható-e a határokon átnyúló demokrácia illetve, hogy mik ennek a korlátai?

II. A demokratizmus elmélete

A demokratizmus elmélete (és gyakorlata) mindig tehetetlenül állt, ha saját határait kellett meghatározni. A kétpólusú szembenállás a köz- és magánszféra illetve a belföldi és a nemzetközi érdekek között, mindig is a viták központjában állt. A demokrácia elméleti szakemberei ritkán merészkedtek az állam szintjét túlszárnyaló elméletek megalkotására. A hidegháborút követő időszakban a történelmileg egymástól eltávolodott demokráciaelméletek együttesen vizsgálták a határokon átívelő demokrácia lehetőségét, azaz megjelent a transznacionális (globális) demokrácia elmélete.

A XX. század második felében jelentős változás következett be a globalizáció ütemében, mindez egyre inkább megkérdőjelezte a helyi demokráciák hatékonyságát és leszűkítette életterét. A liberális demokráciákban ennek a tehetetlenségnek a felismerését különböző faktorkkal kapcsolták össze, amelyek kifejezték a társadalmi nyugtalanságot, a hanyatló hatékonyságú kormányzást, a polgári társadalom növekvő szétdarabolódását és az egyre elhatalmasodó társadalmi egyenlőtlenséget. A gazdasági globalizáció újraélesztette a feszültséget a demokrácia, a globális piacok és a transznacionális vállalati hálóak működése között. Egy olyan világban, amelyben még a legerősebb kormányok is gyengének tűnnek a globális piacok sodrásával vagy a nemzetközi vállalatok tevékenységével szemben az autonómia hatékonysága kétségkívül veszélybe került. Globálissá vált tehát a nemzeti demokráciák gyengülése.

Az az eszme mely szerint minden állampolgár részt vesz az állam irányításában sekélyessé vált, hiszen ehhez szükség van olyan politikai közösségekre, amelyek irányítják a társadalom sorsát, illetve olyan állampolgárokat, akik azonosulni tudnak ezekkel a közösségekkel, valamint felelősséggel tudnak dönteni és cselekedni. A kihívásokra komoly választ talán csak a civil szervezetek adtak. A globális asszociációs forradalom hozta létre a társadalom nemzetközi infrastruktúráját, amely az NGO tevékenység és az érdekképviseleti szervezetek (például szakmai, munkás és vallási) nemzetközi hálózatának bővülésében nyilvánult meg.

Napjainkban a demokráciának nemcsak nemzeti, hanem nemzetközi, regionális és globális szinten kell megfogalmazódnia. A globalizáció átalakítja azokat a szervezeti kereteket, melyek között a demokratikus államok a gyakorlatban eddig működtek. Bár vitathatatlan, hogy a nemzetek közötti demokrácia a nemzeti demokráciák fölé helyeződik, de nem váltja fel azt, mert a szubszidiaritás elve élő gyakorlat, azaz mindent először az adott szinten kell megoldani.

II. 1. Értekezés a transznacionális demokráciáról

Erre a dilemmára több választ is találhatunk az úgynevezett nemzetek közötti demokrácia egyre gyarapodó irodalmában. Ezen értekezések felölelik a demokratikus multilateralizmust; a kozmopolita demokráciát és a nemzeteken túlnyúló képviselői demokráciát. Közismert, hogy ezen értekezések értelmet próbálnak adni a transznacionális demokráciának és rávilágítani a normatív alapelvekre, a mintaszerű etikai felfogásra és az intézményesített feltételekre, amely elengedhetetlen a hatékony megvalósításhoz. Megkísérik definiálni az általános alapelveket, szerkezeteket és gyakorlatokat, amelyek elengedhetetlenek egy humánusabb világrend kialakításához, amelyben az emberek szükségletei megelőzik az államok érdekeit és azok geo-politikai törekvéseit, nem különben a multinacionális vállalati hálók terjeszkedési igényeit. A globalizáció feltételei mellett a transznacionális demokrácia szükségszerű, kívánatos és talán megvalósítható.

II. 1. 1. Demokratikus multilateralizmus

A demokratikus multilateralizmus a transznacionális demokráciával főként gyakorlati értelemben ért egyet. Nyílt és felelősségteljes multilaterális intézmények felállítását szorgalmazzák. A nemzetközi szervezetek ekképpen olyan belső színterekké válnak, amelyben mind az államok, mind a polgári társadalmak szervezeteinek érdekei kifejezésre kerülnek. Továbbá úgy működnek, mint kulcs fontosságú politikai szervezetek, amelyeken át konszenzusok kötődnek és a kollektív döntések legitimizálódnak.

Ugyanakkor a hatalom egyenlőtlenségei miatt a demokrácia a tőkés érdekek rabjává válik. A klasszikus pluralizmus kritikái mind elismerték, hogy a vállalati hatalom eltorzítja a demokratikus eljárást. Ha a csupasz érdekeket nyilvánítjuk a közélet mozgatórugóinak, akkor ezáltal, a gyengébbek érdekeit automatikusan alárendeljük az erősebbekének. Egyedül az átláthatóság és a számon kérhetőség mellett érvelni önmagában nem elegendő ahhoz, hogy felvegyük a harcot a hozzáférhetőségből és befolyásolhatóságból eredő egyenlőtlenséggel. Annak ellenére, hogy a transznacionális polgári társadalom jelentősége elismert. A demokratikus multilateralizmus eddig csak nyugaton valósult meg és ott is állam központúan. A transznacionális demokrácia hatékonynak bizonyulhat, abban hogy kiterjessze a nemzetközi intézmények átláthatóságát és felelősségre vonhatóságát a nemzeti kormányok szintjén.

II. 1. 2. Kozmopolita Demokrácia

Összehasonlítva a demokratikus multilateralizmussal a kozmopolita demokrácia különös figyelmet fordít azokra szervezeti és politikai feltételekre, amelyek szükségesek a hatékony demokratikus kormányzás létrehozásához az államokon belül és között, valamint transznacionális szinten. A kozmopolita demokrácia követői a politikai élet kettős demokratizálódását hirdetik, úgy próbálva újraéleszteni az államokon belüli demokráciát, hogy kiterjesztik azt a közszférára az államok között és transznacionálisan is. Ebben a tekintetben a transznacionális demokrácia és a nemzeti demokrácia inkább úgy fogalmazható meg, mint kölcsönösen egymást erősítő és nem, mint egymásnak ellentmondásos politikai szabályelvek rendszere. A kozmopolita demokrácia valójában megpróbálja rendszerbe foglalni a demokratikus szervezeteket, nemzeteket ugyanúgy, mint a régiókat és globális hálózatokat. Ennek a modellnek a központjában a demokratikus autonómia gondolata áll, melyet a kozmopolita demokrácia törvényi előfeltételein keresztül kell biztosítani. A demokratikus autonómia alapelvei függenek a demokratikus államok és társadalmak nemzetközi közösségének megalapításától. Ezek alapvetően elkötelezték magukat a demokratikus polgári törvények megtartása mellett orszá-

gaik határain belül és azon átívelően is; ez a kozmopolita demokratikus közösség. Ugyanakkor nem fogalmaz követelményeket a világ kormány megalapítására, sem központi szuperállaméra, inkább egy globális és megosztott kormányzati rendszer- egymástól különböző és egymást átfedő erők rendszerére, melynek központját a demokratikus törvénykezés formálta és határolta körbe. A kozmopolita demokrácia olyan irányelveket tartalmaz, amely a helyi szinttől a globálisig terjedő hierarchikus politikai kormányzás határolja körül. Ez megköveteli a regionális, nemzeti és helyi szuverenitás alárendelését egy mindent átívelő legális rendnek, de ezen a kereten belül a szervezetek különböző mértékű önkormányzatisággal rendelkezhetnek.

Lényegében ahhoz, hogy ez a demokratikus újjáépítés megvalósuljon alapvető követelmény, hogy a demokratikus gyakorlat még szélesebb körben ágyazódjon be a közösségekbe és civil szervezetekbe. Ehhez a demokrácia alapos kidolgozására és megerősítésére van szükség kívülről, a regionális és nemzetközi szervezetek hálózatán át, átvágva a helyszínek térbeli elhatárolódását. Csak ezen mechanizmusok által válnak a globális színterek és transznacionális hatalmi hálózatok - amelyek napjainkban mentesülnek a hatékony nemzeti demokratikus ellenőrzés alól – felelőssé. Mindehhez megfelelő politikai háttérrel alkotva, elérhetjük a demokratikus autonómia megvalósulását.

A kozmopolitizmus magja az egyén liberális gondolkodás módja, amely nem számol azzal, hogy a közösség alakítja az egyéneket, az érdekeiket és értékeiket. Tehát a demokrácia csak úgy tud fejlődni, ha először demokratikus közösséget alakít ki, egységes polgári öntudattal. Azok, akik bíznak a globális kormányzás új szabályozásában, azonban átsiklanak a demokratikus törekvések és a népakarat alkotmányos szabályozása közötti feszültségek léte fölött. Kérdéses, hogy „a globális kormányzat” többrétegű rendszerében hogyan lehet demokratikus módon ítélni a politikai hatalom különböző rétegei közötti igazságszolgáltatási konfliktusok nélkül, nem is beszélve arról, hogy milyen módon lehet a felelősségre vonhatóságot egy ilyen rendszerben még hatékonyabbá tenni

II. 1. 3. Transznacionális megfontolt döntéshozatalon alapuló demokrácia

A megfontolt döntéseken alapuló demokrácia támogatói inkább azzal foglalkoznak, hogy rávilágítsanak a már létező kormányzat demokratizálására - egy teljesen új rendszer kialakításával szemben - ahelyett, hogy a globális közigazgatás új alkotmányos berendezkedését vagy alternatív szervezeti rendszerének kialakítását szorgalmazzák. A megfontolt döntéseken alapuló elméletet követő demokraták azt tanulmányozzák, hogy milyen szerepe van a transznacionális polgári társadalomnak abban, hogy létrejöhessen egy megfontoltságon alapuló rendszer, amely felügyeli a politikai tárgyalások feltételeit és ezen keresztül a nemzetközi kormányzat működését. Gyakorlatilag azzal foglalkoznak, hogy milyen alapelveket követve és milyen szükséges feltételek mellett alakulhat ki egy igazi demokratikus megfontolásokon alapuló transznacionális közsféra. Az említett alapelvek között fellelhető például a hatalom meghatározóvá válásának elkerülése, participáció, közösségi szemlélet, fogékony kormányzás, és az érintettek azon joga, hogy beleszólhassanak a jólétükre és érdekeikre hatást gyakorló közösségi döntésekbe. A transznacionális demokrácia létrejötté azon a felismerésen alapul, mely szerint a demokratikus legitimitás nem a szavazásban vagy a képviselőben nyilvánul meg, hanem sokkal inkább a tanácskozáson.

A megfontolt döntéseken alapuló demokrácia támogatói nem becsülik le teljes mértékben a liberális csatlakozást a globális kormányzat szervezeti reformjához, sem a kozmopolita igényt a világrend demokratikus alkotmányára, de a transznacionális demokrácia megalapozására önmagában egyik gondolat sem alkalmas. Ehelyett a megfontoltságon alapuló elmélet egy

olyan szövetség létrehozására törekszik, melynek ügyeit tagjainak nyilvános megfontolásai irányítják. Ez maga után vonja azt is, hogy a gondolat követői transznacionális közszférák „kitenyésztése” mellett érvelnek, melyekben igazi párbeszéd valósulhatna meg a kormányzati szervek és az ő döntéseik vagy tevékenységük által érintettek között. A közös érdekek felismeréséhez elengedhetetlenül szükséges az összes érintett racionális és tájékozott megfontoltsága. Ezt azonban meg kell különböztetni attól a liberál-pluralista demokrácia-elmélettől, mely szerint a lakosság kifejezett érdekei és szükségletei valamint a szervezeti érdekek közötti konszenzus megteremtése elsőbbséget élvez a közösségi döntéshozatalban. Továbbá az állami hivataloktól elvárható, hogy igazolják döntéseiket, miközben az érintetteknek rendelkezniük kell azzal az alapvető joggal, hogy kétségbe vonhassák ezeket, mivel a kormányzatot csak addig tartják demokratikusnak, amíg az emberek önmagukban és közösen is lehetőséget kapnak a kormány döntéseinek vitatására. A megfontolt döntéshozatal megbirkózik a jelképes határokkal és képes eredményeit közvetíteni a határokon túlra is.

Az új demokratikus politika az emancipáció régi politikájával szemben főleg a kritikus társadalmi mozgalmak sokféleségében nyilvánul meg, mint például a környezetvédelmi, női egyenjogúsági, és békemozgalmak, amelyek ugyanúgy szembeszállnak az államhatalmakkal és a nemzetközi szervezetekkel, mint ahogy bizonyos liberális politikai koncepciókkal is. A létező globális intézményekkel és gyakorlatokkal való politikai szembekerülés, nem is említve a hagyományos politikailag kritikus társadalmi mozgalmakat (külföldi/belföldi, közösségi/egyéni, társadalom/természet közötti ellentétek), mind egy új fejlődő politikai rendszer előfutárainak tekinthetők. Egy ilyen politikai rendszer épít a kritikus társadalmi mozgalmak azon tapasztalataira, melyek bebizonyítják, hogy a politikai elméletek egyik legnagyobb tévedése annak feltételezése, hogy a centralizált irányítás szükséges a politikai rend biztosításához.

Az eszmecserére fektetett hangsúly ellenére a megfontolt döntéshozatalon alapuló demokrácia paradox módon hajlamos arra, hogy megfeledezzen arról, hogy a nyelvek és kultúrák eltérése problémát jelent a megfontolt döntéseken alapuló új transznacionális közszféra létrehozásában, jelentősen lassítja a döntéshozatalt, ellehetetleníti az egyes ügyek intézését. Ettől egyszerűen nem lehet eltekinteni, mint egy a fordítás okozta technikai problémától, hanem éppen ellenkezőleg számos kérdést vet fel a nyelv és a kultúra szerepéről. A megfontolt döntéseken alapuló demokráciának jelentős szerepe lehet abban, hogy megbirkózzunk az elosztási vagy biztonsági problémákkal, az adósságterhek könnyítésétől egészen a humanitárius beavatkozásokig, amik pedig komolyan beletartoznak a világpolitikát leginkább érintő kérdések közé.

II. 3. Transznacionális demokrácia: megtévesztő vagy kívánatos?

A transznacionális demokrácia követőivel szemben számos téren (elméleti, szervezeti, történelmi és etikai) fogalmazódtak meg kritikák.

A politikai realisták számára a korlátlan uralom és az anarchia jelenti a határokon túlnyúló demokrácia megvalósulásának legfőbb gátját. Létezhet ugyan az államok közötti nemzetközi társadalom, amelyen belül elfogadják a jogszabályokat és alkalmazkodnak a nemzetközi normákhoz. Globális szinten a közrend a realisták vélekedése szerint inkább esetlegesen, mint tartósan valósulhat meg. A hatalom szülte konfliktusok mindig jelen vannak a világ mindennapi életében. Ilyen feltételek mellett nem valószínű, hogy bármilyen lényegi demokratikus kísérlet is virágzásnak indulna, mivel egy megfelelően működő demokráciának nélkülöznie kell a politikai erőszakot. A szuverén államok közötti viszonylatban a szervezett erőszak mindig reális lehetőségként merül fel, a jogszabályok pedig nagymértékben a reálpolitika kifejező

eszközei. A nemzetközi biztonság mindig olyan állapot, amelyet a legerősebb államok hoznak létre saját érdekeik szerint.

Még ha a transznacionális demokrácia megvalósíthatónak tűnő eszme is lenne, a szkeptikusok szerint politikailag és etikailag akkor is határozatképtelen lenne. A transznacionális demokrácia elméletek szívében azonban meggyökeresedett ellentét húzódik a hatékony nemzeti demokrácia felé való normatív elkötelezettség és az államon túlnyúló demokrácia iránti vágy között. Ez a probléma abból fakad, hogy az egyének demokratikus döntései vagy szokásai jelentős mértékben felülbírálják, vagy korlátozzák mások demokratikus jogosítványait. A legtöbb érett demokráciában ez a nehézség szabályozási mechanizmusok révén oldódik fel, de ezek jelentős mértékben hiányosak a nemzetközi szinten. Ennek a problémának sokatmondó megnyilvánulása volt például az EU demokratikusan felhatalmazott beavatkozása az osztrák belpolitikába a szélsőjobboldal 2000 elején elért választási sikereit követően. Az EU egyenesen azzal fenyegetőzött, hogy gazdaságilag szankcionálja a koalíciós kormányt, melyben Jörg Haider szélsőjobboldali pártvezető szerepet vállal. Ez megsértette az osztrák szavazók demokratikusan kifejtett akaratát, nem értékelve a szavazók döntésének helyességét.

Bármilyen etikai rendszert is követ az említett eset, az a legfontosabb, hogy a transznacionális demokrácia képes elnyomni a hatékony demokratikus nemzeti rendszert helyi vagy akár nemzeti szinten is. Hatékony garanciák nélkül megvan a transznacionális demokráciának az a veszélye, hogy fogékony a nyers többségi erőn alapuló beavatkozásokra, amelyek képesek korlátozni a (nemzeti) „kisebbségek” demokratikus jogait és igényeit. A transznacionális demokrácia egyszerűen a legerősebb területi érdekek rabjává válik. A transznacionális demokrácia paradoxonja tehát abban nyilvánul meg, hogy a transznacionális demokratikus akaratot nem lehet rákényszeríteni a legerősebb földrajzi és nemzetközi társadalmi szervezetekre. Ennek következtében a transznacionális demokrácián belül néhány gazdaságilag erős ország uralma teljes mértékben aláaknázza a demokratikus eszme gondolatának kívánatosságát.

A transznacionális demokrácia ugyancsak kevés támogatóra számíthat a nélkülöző, valódi és hathatós képviselői rendszer nélküli, Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában. Az emberiség többségének ez egyfajta figyelemeltemelés a legégetőbb problémákról, mint például az AIDS, éhezés, sivatagosodás, és a nyomor. A szegénység nemcsak az anyagi és társadalmi javak hiánya, hanem az érdekképviselő hiánya is! Ugyanezt segíti elő az iszlám államok tradicionális vallási, kulturális és politikai elszigetelődése is.

Ahogy az ENSZ nemzetközi fejlesztési programja (UNDP) fogalmaz; a legfontosabb kérdés az, hogy kaphat-e emberi arculatot a globalizáció. A legfontosabb probléma az, hogy hogyan lehet azt biztosítani, hogy a világpiac és a világ tőkéje az emberiség többségének érdekeit szolgálja a környezet elpusztítása nélkül. A globális kormányzat demokratizálása – még ha megvalósítható is lenne – valószínűleg inkább megerősítené és törvényesítené a nagytőke uralkodását a globális hatalom irányítása felett. A haladó kapitalista társadalmak történelmi emlékei alátámasztják ezt a kételyt és megmutatják, hogyan válik uralkodóvá a kapitalista kényszer a demokrácia eszméje felett. Így festenek tehát a transznacionális demokrácia kilátásai. Az egyre nagyobb méreteket öltő globális egyenlőtlenség és a fenyegetően közeledő természeti katasztrófa egyszerűen nem akadályozható meg csupán a transznacionális demokrácia segítségével. Erős és hatékony globális szervezetekre van szükség, amelyek képesek felülbírálni a tőkés érdekeket és globális szinten tudják megvalósítani az általános jóléti szociáldemokráciát.

A modern demokrácia rávilágít arra, hogy a megosztott politikai kultúrában a nemzeti (területi elvű) demokrácia igencsak törekenynek bizonyulhat, fejlődése nagymértékben összefonódik

a hatalommal és erőszakkal. A kulturális különbözőség és a növekvő egyenlőtlenség világában a transznacionális demokrácia megvalósulásának esélye elhanyagolható.

III. A demokrácia gyakorlata

III. 1. Demokrácia a globalizáció hálójában

A globális integrációt a *neoliberalizmus* előretörése kíséri. Gazdasági tanácsadók serege kerül be a politika közvetlen irányítói közé. Az alaptézis leegyszerűsítve így hangzik: a piac jól működik az állami beavatkozások feleslegesek. Állami felügyelet helyett dereguláció, a kereskedelem és a tőkeforgalom liberalizálása valamint az állami vállalatok privatizálása válik a folyamat vezérvonalává. A tőke érdekében csak egy dolog válik fontossá, az hogy, akár légi közlekedésről, akár telekommunikációról, bankokról vagy biztosítókról, akár építőiparról vagy software-fejlesztésről, vagy éppen a munkaerőről van szó, semmi és senki ne vonhassa ki magát a kereslet és kínálat farkas törvényének hatálya alól.

A „turbókapitalizmus”, amelynek térhódítása az egész világon most feltartóztatatlannak tűnik, létének alapjait rombolja szét, a működőképes államot és a demokrácia nyújtotta stabilitást. A változás tempója és a hatalom meg a jólét átcsoportosulása gyorsabban erodálja a régi társadalmi egységet, mint ahogy megszülehetne az új. Az eddigi jóléti államok fölélik az összefogás szociális szubsztanciáját, még gyorsabban, mint az ökológiáit. Neoliberális közgazdászok és politikusok az amerikai modelltől papolnak a világnak. Ugyanakkor a társadalom romlása sehol sem mutatkozik meg világosabban, mint az önmagát a demokrácia fellegvárának tartó Egyesült Államokban. A bűnözés Amerikában szinte járványszerű méreteket öltött. A börtönökre fordított kiadások meghaladják a kulturális költségvetést. A lakosság több mint tíz százaléka él őrzött toronyházakban, illetve településeken. Fegyveres magántestőrökre az amerikai polgárok kétszer annyi pénzt adnak ki, mint amennyit államuk költ a rendőrségre.

A vesztesek tiltakozása csak saját kormányukat és saját politikusaikat éri el, ezek azonban egyre kevesebbet tudnak tenni. Akár a társadalmi igazságosság megteremtéséről, akár a környezet védelméről, a médiumok hatalmának korlátozásáról vagy a nemzetközivé vált bűnözés elleni küzdelemről van szó, az egyes nemzeti államok erejét ezek a feladatok meghaladják, csődöt mond azonban rendszerint a nemzetközi összefogás is. Ha viszont a kormányok minden, a jövőt érintő egzisztenciális kérdésben többre már nem képesek, mint csupán arra, hogy a transznacionális gazdaság túlhatalommal bíró objektív kényszereire mutogassanak, bármiféle politika csupán a tehetetlenség színjátékává dermed, és a demokratikus állam elveszíti legitimitását. A demokrácia pedig végérvényesen a globalizáció hálójába kerül.

Évről évre emberek millióit lehet megfosztani állásától és szociális biztonságától anélkül, hogy egyszer meg kellene fizetni ezért a politikai árat. A konzernvezérek és a kormányok szorgalmazzák a globális integrációt. Mindezt a lehető legmagasabb fokú hatékonyság elérésért és a lehető legalacsonyabb bérekért. A világméretű hatékonyságáért folyó versenyfutás az irracionalitás előtt nyitja meg a hatalomhoz vezető kapukat.

Nem a már valóban nyomorgók azok, akik láznak. Sokkal inkább a lecsúszástól való félelem jelent – mégpedig kiszámíthatatlan – politikai robbanóanyagot, az a félelem, amely mostanában a társadalom középrétegeit keríti hatalmába. Nem a szegénység veszélyezteti a demokráciát, hanem a szegénységtől való rettegés.

III. 2. Demokrácia Magyarországon a globalizáció árnyékában avagy demokrácia-deficitek

A jövedelemátcsoportosítás valamint a külföldi tőke beáramlásának eredményeként az 1990-es évek utolsó harmadában megindul a gazdasági növekedés. 2000 után azonban ismét jelentős lanyhulás következik be. A gyárbezárások, a multinacionális cégek távozásával együtt azt jelzik, hogy a magyar gazdaság nyugati integrációja döntően rövid távú érdekek és rövid távú szempontokat tükröző döntések alapján ment végbe. A magyar gazdaságban kiugróan magas a külföldi tőke aránya és gyenge a belső piac, eme külföldi tőke kínálatával döntően a nyugat-európai piac igényeire épül, ráadásul könnyen helyettesíthető, bármikor kivonható, alacsony szakképzettséget igénylő, összeszerelő jellegű tevékenységben testesül meg – nem véletlen tehát, hogy monopolisztikus összhatást mutató felvevőpiacának dekonjunktuurája alapjaiban rendíti meg az általa uralt gazdaság teljesítőképességét ezzel tökéletesen beszűkítve a helyi gazdaságpolitika mozgásterét.

Mindeközben a központi állami bürokrácia kiszélesedett, melynek döntő oka egyfelől az, hogy a privatizáció fő folyamatainak lezárultával, a politikai elit gazdasági klientúrájukat már nem jutalmazhatják vállalatok és más vagyontárgyak osztogatásával, a kliensek kielégítésére ezért nem marad más út, mint az állami pozíciók szaporítása és osztogatása. Másfelől a gazdasági elitnek az állami gazdasági bürokráciára gyakorolt erőteljes nyomása a különféle egyedi támogatások, mentességek elnyeréséért tovább terebélyesíti az állami bürokrácia hatókörét. Ez az állam a politikai, gazdasági és kulturális elit által uralt hatalmi gépezet. Ami növekszik, az nem az állam ereje, a nemzeti demokrácia hatékonysága, hanem az állami bürokrácia pusztta kiterjedése, az ott elnyerhető, betölthető pozíciók számossága.

Mindeközben a profitráta süllyed, és a beruházások növekedési üteme csökken, mert a munkajövedelmek a tőkejövedelmeket jelentősen meghaladó mértékben nőnek. A fordulatra a társadalom működőképessége szempontjából az utolsó pillanatban került sor: az eredeti tőke- és jövedelemátcsoportosítás (mely többek között azt jelenti, hogy miközben a munka termelékenység nő, a reáljövedelmek hosszú időn keresztül csökkennek, majd csak lassan kezdenek emelkedni, az állami egészségügyből, oktatásból és kultúrából folyamatos forráskivonás történik stb.) által kiszigerelt társadalom nagyobbik része az ezredfordulóra már komoly létfenntartási zavarokkal küzd. Ennek következtében mélypontra jut a liberális demokrácia intézménye iránti bizalom.

A hatalmi struktúra átalakulásának folyamatában hazánkban kiépült ugyan a modern képviselői demokrácia meghatározott típusa, de ezt az építményt azonban sem optimálisnak, sem befejezettnek nem tekinthetjük. A hazai politikai szisztéma egyik szembetűnő sajátossága, hogy a közérdek megfogalmazását a pártok monopolizálják. Nálunk tehát a tárgyalásos meg egyezés politizálás (demokrácia) helyett a szélsőségesen polarizált pártrendszer keretei közé illeszkedő kirekesztő-kizárólagos politizálás a jellemző. Ez szükségképpen olyan döntési folyamatba torkollik, melynek a keretei között sérül a nyilvánosság, és minimálisra korlátozódik az állampolgári participáció, a klasszikus demokrácia. Ráadásul ebben a szisztémában az erős érdekérvényesítő képességgel rendelkező csoportok és lobbik, mindenekelőtt a menedzser elitek folyamatosan el tudják érni, hogy az állami döntések csoportérdekeket szolgáljanak. A közvélemény morális szempontok iránt is érzékeny része ezekre a jogon is gyakran túllépő fejleményekre oly módon reagál, hogy nemcsak egy-egy párttól, hanem magától a pártrendszerrel, sőt a politikai közélettől is elfordul.

Magában a politikai közéletben a pártok kompromisszumokat nem ismerő versengése olyan túlzásokba torkollik, hogy a pártrendszer egyre inkább önmagába zárul, és egyre kevésbé tart szerves kapcsolatot a társadalmi bázissal. A pártok által indukált társadalmi kommunikáció sok tekintetben a társadalom felett lebeg, a politikai aktorok szavahihetősége megkérdőjelezett, a bizalmi index pedig kedvezőtlenül alakul.

A háttérben persze ott húzódik, hogy hazánkban az állampolgárok kollektív cselekvési készsége jobbra fejletlen. A civil társadalom tehát ritkán és erőteljesen jelenik meg nyomásgyakorló és a hatalmi elitet korlátozó szerepkörben. Ilyen körülmények között a hatalom könnyűszerrel azt a működésmódot választhatja, hogy az állampolgári öntevékenységet és participációt sokadrangú kérdésként kezelje. Miután a magyar politikai rendszerben a demokratikus társadalmi működésmódoknak, közelebbről a hatalom és a civilszféra – az NGO szervezetek erőtlenségéből, tapasztalatlanságából fakadóan - együttműködésének nincsenek bejáratott mechanizmusai, a kormányzatoknak kezdeményező szerepet kellene betölteniük a társadalmi önszerveződés kibontakozásának erősítésében, hiszen fejlett demokrácia elképzelhetetlen az állampolgárok részvétele nélkül.

A magyar gazdaság vészhelyzetben van, ami azonnali állami lépéseket tesz szükségessé. A „magyar multik” a bajok fő okául a túlságosan „nagy” és költséges közszférát és ehhez kapcsolódóan a túlságosan magas adókat jelölték meg, melyek veszélyeztetik az ország versenyképességét. A kormányzat által meghirdetett újabb Bokros-csomagot követelők ekkor még kerülni igyekeztek a nyílt „osztályharcot” és a munkavállalókat sújtó magas adók ellen is fellépnek. Úgy állítva be a helyzetet, mintha a munkaadóknak és munkavállalóknak egyaránt közös érdeke lenne a közszféra – így ezen belül az oktatás, kultúra és egészségügy, valamint az önkormányzatok – megnyirbálása. Mindeközben felháborodottan kifogásolják, hogy elfogyott a képzett munkaerő, az oktatási rendszer nem képes azt „szállítani”. Pár hónappal ezelőtt azonban egy szűkebb – de szintén nyilvános – körben (a közgazdász-vándorgyűlésen éppen Sopronban) már hangot adnak a túlságosan magas bérszínvonal miatti elégedetlenségüknek is.

A tőke hazai képviselőinek nyílt, de azért „taktikus” fellépése sikeresen osztja meg a szakszervezeteket. A versenyszférában dolgozó szakszervezetek vezetői azonosulnak a „túl drága közszféra” gondolatával, és nemcsak hogy nem mozgósítanak a közszférában dolgozó szakszervezetekkel való szolidaritásra, de az érdekegyeztetés szűkebb fórumain sem lépnek fel a közszférát sújtó tervezett forráskivonások és létszámleépítések ellen.

Ez utóbbiról csupán a valóban túlbujánzott központi állami bürokrácia vonatkozásában beszélnek, a közszféra azon részének megnyirbálását, mely a munkavállalók számára közvetlen húsba vág – tehát az egészségügyről, az oktatásról, a kultúráról és az önkormányzatokról van szó – mély homályban marad. Ezekben a szférákban a forráskivonással kikényszerített létszámleépítés várható.

A gazdasági elit ellentámadását siker koronázta, és ennek azért is nagy a jelentősége, mert a magyarországi újkapitalizmus történetében első ízben került sor érdekeinek és akaratának ennyire nyílt deklarálására és érvényesítésére. Kié tehát a demokratikus irányítás joga?

Az oktatás, a kultúra és az egészségügyi ellátás színvonala olyan mértékben süllyedt le az utóbbi húsz évben, aminek maradandó nyomai ma már erősen érzékelhetőek a munkaerő romló minőségében. És egyre inkább *ez lesz a fő tényezője a magyar gazdaság „tőketaszító” képességének.*

A legnagyobb baj a társadalom többségének a folyamatosan romló életminősége, s ami vele jár: az apátia, az egyre rövidebb távra tekintő életszemlélet és érdekérvényesítési gyakorlat, az egyre kíméletlenebbé váló verseny, a társadalmi szolidaritási hálók teljes felbomlása.

A globalizáció kritikai mozgalmak legfőbb elvi kiindulópontja az, hogy a mindent maga alá gyűrni akaró globális tőkével szemben a globális nemzetközi civil társadalom erőit kell felvonnatni.

IV. A demokrácia újragondolása

A demokrácia története a demokratikus elméletek folyamatos újrafogalmazásából áll, abból, hogy hogyan illeszkedjen az új történelmi feltételekhez. Válaszolva a globalizáció és a regionalizáció jelenkori rendszerére a tudósok elkezdtek foglalkozni a transznacionális demokrácia szükségességének, kívánatosságának és elfogadhatóságának gondolatával, hogy számon kérhetővé tegyék azokat a globális és transznacionális erőket, amelyek jelenleg képesek helyi demokráciák ellenőrzése alól kicsúszni.

Komoly tudományos és politikai vita bontakozott ki, amely során a demokrácia újragondolásának számos, jellegzetes formája alakult ki, melyek változó mértékben fejeződnek ki a globális és regionális kormányzás – az EU-tól az IMF-ig - valamint a világrend jövőjét érintő jelenlegi gondolkozásmódban. Ezek együttesen biztosítják az ösztönző és erkölcsileg nagyigényű választ a globalizációs kihívásra, és az igényt a globális és regionális kormányzás szerkezetének demokratikusabbá tételére.

Természetesen ezek az érvek sem tudják meggyőzni azokat a szkeptikusokat, akik mélyen hiszik, hogy a transznacionális demokrácia csak egy utópia. Az ilyenfajta szkeptizmus szerint az egészséges politikai gondolkodás és politikai élet csak olyan környezetben valósulhat meg, ahol a valóságnak és az utópiának is egyaránt helye van.

Irodalom:

- **A. McGrew:** Global Transformations: Politics, Culture and Economics with D. Held, Polity Press 1999.
- **A. McGrew:** The Global Transformations Reader (ed with D. Held), Polity Press, 2000.
- **A. McGrew:** The Transformation of Democracy? Globalization and Territorial Democracy, Polity Press 1997.
- **A. McGrew:** The United States in the Twentieth Century Empire, Hodder and Stoughton, 2nd Ed., London, 2000.
- **Bóka Éva:** Jászi Oszkár gondolatai Európa egységéről, Európai Szemle 2002/1. pp. 43-53.
- **Caspar Einem:** Kell-e alkotmány az Európai Uniónak? Európai Szemle 2002/1. pp. 29-41.
- **Garaczi Imre:** Globalizáció a történetfilozófia horizontja előtt, www.c3.hu/~prophil/profi022/garaczi.html
- **Gazsó Ferenc:** A társadalmi szerkezetváltás trendjei, Budapest, 2002. pp. 137-157.
- **H. P. Martin-H. Schumann:** A globalizáció csapdája, Perfekt, Budapest, 1998.
- **Heller Ágnes:** A civilizáció globális válsága, Beszélő, 1996/4.
- **Manfred Scheuch:** Történelem – esély, vagy teher? Európai Szemle 2002/2. pp. 55-67.
- **Menyhay Imre:** Voltunk, megvolnánk leszünk? Püski kiadó, 1996. Budapest
- **Menyhay Imre:** Adalékok Káin „esti meséjéhez”, Akadémiai kiadó, 1997. Budapest
- **Menyhay Imre:** Homo oeconomicus és a befejezetlen teremtés, Akadémiai kiadó, 2003. Budapest
- **Peter Coulmas:** A globalizáció határai, Európai Szemle 2001/2. pp. 71-77.
- **S. Huntington:** The Clash of Civilizations, New York, 1996.
- **Shlomo Avineri:** A demokráciahiány, mint biztonsági probléma, Európai Szemle 2003/1-2. pp. 95-104.
- **Szalay Erzsébet:** Ezredváltó dilemmák Magyarországon, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2000.
- **Szentes Tamás:** A globalizációs folyamat kedvező és kedvezőtlen hatásai, Magyar Tudomány, 2002/6. pp. 708-719.
- **Thomas Nowotny:** Európának végre kezébe kellene ragadnia a kormányrudat, Európai Szemle 2001/3. pp. 17-35.